

УДК 342.1

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ГРОМАДЯН НА ОБ'ЄДНАННЯ В ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА СУДОВА ПРАКТИКА ЙОГО ЗАХИСТУ: МОНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Світлана ОСАУЛЕНКО,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

АНОТАЦІЯ

За підсумками аналізу дисертаційного дослідження А.М. Мойсеева «Конституційне право громадян на об'єднання в політичні партії та судова практика його захисту» (м. Москва, 2008 р.) варто підкреслити, що автором зроблено значний внесок у науку конституційного права. До числа переваг його дисертації варто віднести комплексний підхід до аналізу досліджуваного права, логічне розташування матеріалу від загального до конкретного, приділення великої уваги об'єкту конституційного права громадян на об'єднання в політичні партії – самим політичним партіям, а також широке застосування матеріалів судової практики. Низка висновків та пропозицій автора вбачаються дискусійними (щодо застосування в найменуванні політичної партії імені та (або) прізвища конкретного громадянина, щодо ідеї встановлення конституційності функціонування політичних партій у процесі конституційного судочинства тощо), але ретельна авторська аргументація цих пропозицій утворює належне підґрунтя для подальших наукових дискусій.

Ключові слова: свобода об'єднань, право на об'єднання в політичні партії, політичні партії, політичні права, права людини.

CONSTITUTIONAL RIGHTS OF CITIZENS ON THE ASSOCIATION IN POLITICAL PARTIES AND JUDICIARY PRACTICES OF ITS PROTECTION: MONOGRAPHIC STUDIES

Svitlana OSAULENKO,
Candidate of Law Sciences, Professor, Professor of Department of Constitutional Law
of National University "Odessa Law Academy"

SUMMARY

Based on the analysis of the A.M. Moiseev's dissertation "Constitutional Law of Citizens for the Unification in Political Parties and the Judicial Practice of its Protection" (Moscow, 2008) it is concluded that the author made a significant contribution to the science of constitutional law. Among the advantages of his dissertation are the complex approach in the analysis of the relevant laws, the logical location of the material from the general to the particular, paying an important attention to the object of the constitutional right of citizens to unite into political parties – the political parties themselves, as well as the extensive use of materials of judicial practice. A number of conclusions and suggestions of the author are controversial (the usage of the name and (or) surname of a particular citizen in the name of a political party, the idea of establishing the constitutionality of the functioning of political parties in the process of constitutional justice, etc.), but the deep and full author's argumentation of these proposals forms the proper basis for further scientific discussions.

Key words: freedom of association, freedom of association in political parties, political party, political rights, human rights.

Постановка проблеми. Зараз в Україні йде активна підготовка до виборчої кампанії до Верховної Ради, у зв'язку із чим загострюється увага до політичних партій, їхніх лідерів, програм їхньої діяльності, передвиборних заходів, передвиборних обіцянок тощо. Значну увагу приділяють доступності членства в політичних партіях для кожного громадянина України, що має право голосу, адже здійснення пасивного виборчого права можливе тільки в разі включення до виборчого списку кандидатів у депутати від партії в загальнодержавному окрузі, або в разі підписання заяви щодо балотування кандидату в депутати в кожному одномандатному окрузі керівником партії та скріплення її печаткою партії. Отже, аналізоване конституційне право набуває істотного значення (дивись [1; 2]).

Актуальність теми дослідження. Українські прагнення до євроінтеграції зумовлюють те, що важливим науковим завданням є розроблення пропозицій щодо подальшого вдосконалення законодавства України в цій сфері, а для цього необхідно оцінити наявні напрацювання. Це важливе

у зв'язку з актуальністю європеїзації конституційного права України.

Стан дослідження. У межах спеціальності 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» монографічні дослідження конституційного права громадян на об'єднання в політичні партії належать В.В. Черничку (дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Конституційне право на об'єднання у політичні партії в Україні та країнах ЄС: порівняльно-правовий аналіз», м. Ужгород, 2016 р.) та А.М. Мойсееву (дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Конституційне право громадян на об'єднання в політичні партії та судова практика його захисту», м. Москва, 2008 р.). Також об'єкт досліджуваного права – політичні партії загалом – вивчав В.І. Кафарський. Проте він зосереджує увагу здебільшого на тому, як ці інститути функціонують в Україні, та як це право гарантується національним законодавством. Є й інші публікації та дослідження конституційного права на об'єднання в політичні партії,

однак у контексті цієї статті найбільшу увагу привертає дисертаційне дослідження А.М. Мойсеєва «Конституційне право громадян на об'єднання в політичні партії та судова практика його захисту».

Метою і задачею статті є аналітична оцінка напрацювань А.М. Мойсеєва, який проаналізував норми права, що регулюють діяльність політичних партій, органів державної влади, а також громадян щодо реалізації права на об'єднання. Ним також вивчені декілька міжнародно-правових актів у цій галузі, законодавство окремих закордонних держав, а також практика судів різних рівнів.

Вклад основного матеріалу. А.М. Мойсеєв обрав досить складну тему дослідження. Це пов'язано не тільки з тим, що політичні права та свободи з теоретичного погляду аналізувати досить важко, адже історична практика демократичного існування після виходу зі складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) досить невелика, а отже, доктринальне підґрунтя також. Аналогічне зауваження можна адресувати і досвіду нормативної регламентації всіх аспектів конституційного права громадян на об'єднання в політичні партії, за часів існування однопартійної системи воно було діаметрально протилежним сучасному, а тому не цікавить сучасних дослідників. Ускладнювало роботу А.М. Мойсеєва й те, що він вирішив поєднати теорію та практику – у частині вивчення судової практики захисту аналізованого права. Такий підхід варто всіляко вітати, адже він підвищує актуальність дослідження та можливості застосування сформульованих автором висновків і пропозицій.

А.М. Мойсеєв так стисло охарактеризував свою працю:

– «об'єктом дослідження є сукупність конституційно-правових відносин, що виникають у процесі реалізації права громадян на об'єднання в політичні партії. Як найбільш важливі правовідносини дисертант обрав питання ліквідації партій, а також встановлення обмежень прав і свобод громадян;

– предметом дисертаційного дослідження стали норми права, що регулюють діяльність політичних партій, органів державної влади, а також громадян щодо реалізації права на об'єднання. Крім законодавчої бази Російської Федерації, вивчено низку міжнародно-правових актів у цій галузі, законодавство окремих закордонних держав, а також практику судів різних рівнів;

– мета дисертаційного дослідження полягає в комплексному вивченні права громадян на об'єднання в політичні партії, виявленні найбільш гострих проблем його забезпечення і захисту» [3, с. 6].

Роботу структуровано за трьома главами. Гл. 1 «Право громадян на об'єднання в політичні партії в системі прав і свобод людини» охоплює низку важливих питань, на яких ґрунтуються подальші частини дослідження. § 1.1. присвячено закріпленню права громадян на об'єднання в нормативно-правових актах, у ньому автор аналізує національні та міжнародні документи із цього питання. Автор підтримує сформульовану нами вище тезу про те, що нормативно-правові акти Російської імперії та часів СРСР не становлять значного інтересу для сучасних дослідників, а тому зауважує, що не зупиняється на аналізі їхнього змісту детально. Однак він як віху історичного розвитку в контексті дослідження відповідного досвіду за часів Російської імперії згадає Маніфест 17 жовтня 1905 р., яким була об'єднана свобода спілок, а в контексті дослідження відповідного досвіду за радянських часів – Конституцію СРСР 1936 р., яка «цілком перекреслювала можливість створення будь-якої політичної організації, що відбулося і на науковому осмисленні проблем багатопартійності в СРСР» [3, с. 11–12]. Заслуговує на увагу і висновок А.М. Мойсеєва щодо того, що «негативний досвід існування однопартій-

ної системи не повинен ставати непереборною силою під час формування реальної багатопартійності, оскільки етап тоталітаризму пройшли практично всі демократичні держави, що нині існують» [3, с. 12]. Варто цілком погодитися із цією думкою.

§ 1.2. «Основи конституційного ладу та забезпечення права громадян на об'єднання в політичні партії» є досить інноваційним з погляду досліджень конституційного права громадян на об'єднання в політичні партії, адже зазвичай для більш глибокого розуміння сутності та змісту цього права автори надають перевагу його аналізу шляхом порівняння з іншими суб'єктивними правами, здебільшого особистими та політичними. Тому цей параграф заслуговує на особливу увагу. Водночас конституційний лад у сукупності його характеристик можна розглядати в складі гарантій конституційного права громадян на об'єднання в політичні партії, і це робить авторський підхід ще більш цікавим.

У характеристиці § 1.2 А.М. Мойсеєв зазначає, що «особливу увагу приділив аналізу понять, що належать до діяльності політичних партій, а також їхньої ролі для подальшого вдосконалення російської багатопартійності» [3, с. 13]. Варто підкреслити, що конституційний лад далеко не зводиться до багатопартійності. Серед інших понять, які А.М. Мойсеєв проаналізував у § 1.2, – політичний плюралізм, конкуренція за публічну владу. Варто зазначити, що зміст аналізованого параграфа дещо вужчий за його назву.

Останній параграф гл. 1 – § 1.3. «Зміст права громадян на об'єднання в політичні партії». З погляду нашого дослідження саме цей параграф найбільш цікавий. Водночас зауважимо, що він є найбільш теоретичним, у ньому майже не простежується зв'язок із нормативно-правовими актами, що важливо в контексті того, що А.М. Мойсеєв ґрунтував свою працю на нормативно-правових актах закордонної країни. У цьому підрозділі автор цілком слушно виокремив поняття «право кожного на об'єднання» від понять «право громадян на об'єднання» та «свобода об'єднання».

Під час аналізу попереднього параграфа зазначено, що автор дещо відхилився від традиційної для пострадянської літератури логіки дослідження конституційного права громадян на об'єднання в політичні партії, адже не присвятив окрему структурну частину своєї праці його порівнянню з іншими особистими та політичними правами. Відповідний матеріал розміщено в § 1.3, де А.М. Мойсеєв стисло характеризує зв'язок між досліджуваним правом та свободою думки, свободою слова, свободою висловлювання думок. Варто погодитися з тим, що «наявність права громадян на об'єднання є логічним продовженням свободи думки і слова, оскільки тільки за можливості висловити свої позиції в колективній діяльності вони стають значущими і можуть претендувати на вираження загальної волі <...>, без свободи думки і слова фактично недосяжні принципи діяльності політичних партій, до яких належать добровільність, рівноправність, самоврядування, законність і гласність» [3, с. 14].

Цікавою з погляду аналізу об'єктів конституційного права громадян на об'єднання в політичні партії є гл. 2 «Політична партія як вид громадського об'єднання». Однак варто зауважити, що в дисертації А.М. Мойсеєва значну увагу приділено об'єкту досліджуваного права (гл. 2), дещо менше – змісту (підр. 1.3). А ось окремої структурної частини, присвяченої характеристиці суб'єктів аналізованого права немає. Хоча це дещо компенсується наявністю в роботі гл. 3, про яку йтиметься далі.

Гл. 2 дисертаційного дослідження А.М. Мойсеєва складається із двох параграфів: «Поняття політичної партії» та «Основні вимоги до політичної партії і її структур». У цій главі автор сформулював ознаки політичних партій, які об'єднав у відповідну дефініцію, а також критично пі-

дійшов до оцінки вимог, що акти чинного законодавства висувають до політичних партій та їхніх місцевих осередків. Деякі з напрацювань А.М. Мойсеєва в зазначеній сфері є цікавими, але в цій главі автор виходить із положень чинного законодавства Російської Федерації, тому багато з його висновків та пропозицій навряд чи можна реалізувати в Україні.

Гл. 3 «Обмеження права громадян на об'єднання в політичні партії» ґрунтується на теоретичних положеннях та на матеріалах судової практики. Автор викладає матеріал від загального до конкретного – спочатку аналізує основні обмеження права громадян на об'єднання (§ 3.1), після чого переходить до характеристики обмеження права громадян на об'єднання в політичні партії за суб'єктною ознакою (§ 3.2), завершує главу дослідженням важливого питання конституційності політичних партій (§ 3.3). Матеріали гл. 3 побудовані з урахуванням законодавства іноземної країни, але автор у своїх творчих пошуках торкається низки важливих проблем.

Так, у § 3.1 найбільшу увагу привертають авторські висновки та пропозиції, присвячені питанню застосування в найменуванні політичної партії імені та (або) прізвища конкретного громадянина. А.М. Мойсеєв щодо цього резюмував: «Заборона на використання імені та (або) прізвища громадянина в найменуванні партії має вельми дискусійний характер. Під час вирішення цього питання необхідно врахувати зацікавленість того громадянина, чиє ім'я використано, і наскільки партія відображає приватні інтереси. Отже, дисертант пропонує таке формулювання п. 2 ст. 6 Федерального закону «Про політичні партії»: у найменуванні політичної партії не допускається використання найменувань органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також імені та (або) прізвища громадянина, за винятком випадків, коли використання імені і (або) прізвища громадянина пов'язане із загальновідомим найменуванням будь-якої ідеології і (або) політичного вчення» [3, с. 20]. Не з усіма аспектами наведеної цитати можна погодитися, але варто підкреслити, що А.М. Мойсеєв привернув увагу до цього цікавого питання та заклав належне підґрунтя для майбутніх наукових дискусій у цьому напрямі.

У § 3.2 А.М. Мойсеєв аналізує поняття «членство» щодо політичних партій та пов'язані із членством права й обов'язки членів політичних партій. Особливу увагу приділено принципам добровільності й індивідуальності членства в політичній партії. Автор доходить цікавого висновку, що «відносини членства й об'єднання за своєю конструкцією близькі до відносин громадянина і держави (громадянства). Отже, членство характеризується стійкістю, що якісно відрізняє членство від інших відносин партій із громадянами (прихильники, співчуваючі)» [3, с. 21]. Якщо взяти до уваги те, що політичні партії з низки питань внутрішньопартійних справ приймають власні правила поведінки (тобто регламентують їх корпоративними нормами), варто підкреслити образність авторського висновку. Це підтверджується і тим, що наразі громадянство країни як «належність особи конкретній державі» застосовують лише держави з антидемократичним державним режимом, а А.М. Мойсеєв підкреслює «неоднозначність поняття «приналежність» до політичних партій, який не можна визначити законодавчо точно через принцип *lex non cogit ad impossibilia* (закон не вимагає неможливого)» [3, с. 22].

§ 3.3 «Конституційність політичних партій» присвячено цікавій ідеї, яка практично реалізована в низці закордонних країн, а саме ідеї встановлення конституційності партій у процесі конституційного судочинства. Одразу варто підкреслити, що більш коректно було б вести мову про «конституційність утворення», «конституційність функціонування» політичної партії, а не про «конституційність»

політичної партії загалом. Ймовірно, що термінологія цього параграфу потребує уточнення. До того ж автор конкретизує назву § 3.3 так: «Ключовим елементом застосування критеріїв щодо конституційності партії є її ставлення до основ конституційного ладу. Причому в Конституції <...> ідеться про заборону створення і діяльності громадських об'єднань, цілі та дії яких спрямовані саме на насильницький характер зміни основ конституційного ладу. Критика наявних основ конституційного ладу є невід'ємним правом громадянина, однією з незаперечних рис справжнього народовладдя й еволюції держави» [3, с. 22].

Висновки. За підсумками аналізу дисертаційного дослідження А.М. Мойсеєва «Конституційне право громадян на об'єднання в політичні партії та судова практика його захисту» (м. Москва, 2008 р.) варто підкреслити, що автором зроблено значний внесок у науку конституційного права. До числа переваг його дисертації варто віднести комплексний підхід до аналізу досліджуваного права, логічне розташування матеріалу від загального до конкретного, приділення уваги об'єкту конституційного права громадян на об'єднання в політичні партії – політичним партіям, а також широке застосування матеріалів судової практики. Низка висновків та пропозицій автора вбачаються дискусійними (щодо застосування в найменуванні політичної партії імені та (або) прізвища конкретного громадянина, щодо ідеї встановлення конституційності функціонування політичних партій у процесі конституційного судочинства тощо), але ретельна авторська аргументація цих пропозицій утворює належне підґрунтя для подальших наукових дискусій. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі вбачаються в необхідності ґрунтовного аналізу монографічних праць інших авторів, які приділяли увагу конституційному праву громадян на об'єднання в політичні партії (дивись [4; 5; 6]).

Список використаної літератури:

1. Мішина Н.В. Європеїзація конституційного права України: проблеми і перспективи. Публічне право. 2011. № 3. С. 12–20.
2. Мішина Н.В. «Кодекс зебри» як модельна схема інкорпорації європейських стандартів прав людини. Актуальні проблеми правознавства. Науковий збірник ЮФ ТНЕУ. 2013. Вип. 3. С. 113–120.
3. Мойсеєв А.М. Конституционное право граждан на объединение в политическую партию и судебная практика его защиты: автореф. дисс. ... канд. юр. наук. М., 2008. 26 с.
4. Рушинов В.И. Конституционное право граждан на объединение в политические партии в Российской Федерации: проблемы теории и практики: автореф. дисс. ... канд. юр. наук. Екатеринбург, 1997. 30 с.
5. Токмаков К.К. Право граждан на объединение в политические партии в условиях правового государства: автореф. дисс. ... канд. юр. наук. М., 1992. 22 с.
6. Кафарський В.І. Конституційно-правове регулювання організації та діяльності політичних партій в Україні: автореф. дис. ... докт. юр. наук. К., 2010. 36 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Осауленко Світлана Вікторівна – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права Національного університету «Одеська юридична академія»

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Osaulenko Svitlana Viktorivna – Candidate of Law Sciences, Professor, Professor of Department of Constitutional Law of National University "Odessa Law Academy"

Osaulenko_sv@ukr.net